

MARIJANA HORVAT

Zametci jezičnih stereotipa u povijesnoj leksikografiji¹

Mnoge riječi s kojima mi danas povezujemo određena stereotipna poimanja takvo značenje nisu imale u povijesnojezičnim tekstovima. Također se u nekima od njih kriju zametci našega današnjeg stereotipnog shvaćanja. Pokazat ćemo to na primjeru natuknice *Ciganin* i njezinih izvedenica.

Pripadnici drugih naroda Rome nazivaju i Ciganima, katkad iz poruge. U hrvatskome jeziku riječ *ciganin/ciganka* i izvedenice imaju i stereotipno pogrdno značenje. U *Rječniku hrvatskoga jezika* (2000.) urednika Jure Šonje pod natuknicom *Ciganin* (ž *Ciganka*) zabilježeno je da je riječ o etniku značenja 'Rom', a za *ciganin* odrednica *pren. pogr.*:

Cīganin *m* (ž **Cīgānka**) [G **Cīganina**, mn **Cīgāni**, G **Cīgānā**] *etn* Rom – **Cīgāni** Romi – **cīganin** *pren pogr*
 ① čovjek koji se neprestano seli; nomad ② koristljiv, nepošten čovjek: *crni* ~

1. slika: Obrada natuknice *Ciganin* u *Rječniku hrvatskoga jezika* urednika Jure Šonje

Stoga se i pokoje izvedenice od riječi *Ciganin/ciganin* također rabe u pogrdnome značenju. Pridjev *ciganski*, primjerice, u osnovnome značenju upotrebljava se kad se što odnosi na Cigane, Rome (npr. *ciganska čerga*, *ciganska glazba*). Međutim, kolokacija *ciganska posla* obično se upotrebljava u značenju da je tko sklon sitnim prijevarama. Otuda onda i izvedenice *ciganiti*, *cigančiti*, *ciganjenje* u značenju 'uporno tražiti, moljakati, prosjačiti, zakidati'; *ciganija* kao lopovština, prijevara, čak i ološ (v. Šonje str. 120). Izvedenice *ciganština* i *ciganluk* također se odnose na lopovštinu i *ciganska posla*.

Uvidom u stare rječnike nastojali smo utvrditi otkad se uz navedene riječi veže stereotipno pogrdno značenje. U *Blagu jezika slovinskoga* (1649./1651.) Jakova Mikalje tri su natuknice: *Ciganin*, *Ciganka* i *ciganski*. Osim talijanskih (*zengaro/zengara*, *alla zengaresca*) i latinskih (*Aegyptius/Aegyptia*, *Aegyptiace*) istovrijednica uz prve dvije (*Ciganin*, *Ciganka*) donose se i hrvatske bliskoznačnice *Iđupak* i *Iđupka*, a uz treću definicija/objašnjenje *na cigansku*:

¹ Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom *Retrodigitalizacija i interpretacija hrvatskih gramatika do ilirizma* IP-2018-01-3585.

Ciganin, Iđupak = *zengaro* = Aegyptius, ii; Aegyptiacus, i
 Ciganka, Iđupka = *zengara* = Aegyptia, ae; Aegyptiaca, cae
 ciganski, na cigansku = *alla zengaresca* = Aegyptiace; more Aegyptiaco.

Vidimo, dakle, da u Mikaljinu rječniku te natuknice nemaju pogrdno značenje.

.....
 Jeđupak/Iđupak označavao je osobu iz Egipta (Jeđupta). Budući da se smatralo da Cigani potječu iz Egipta, naziv Jeđupak/Iđupak značio je često i 'Ciganin'.
 .....

Ciganin i *Ciganka* u osnovnome značenju potvrđuju se i u drugim rječnicima: u Della Bellinu (*Dizionario italiano, latino, illirico*, 1728.), Belostenčevu (*Gazophylacium*, 1740., u kojemu je ženski rod *Ciganica*), također u Voltičevu (*Ričoslovník (Vocabolario – Wörterbuch) illirickoga, italijanskoga i nimačkoga jezika*, 1803.) i Stullijevu (*Rječosložje*, 1806.). Habeldić (*Dictionar*, 1670.), primjerice, u osnovnome značenju donosi samo

natuknicu za muški rod. U Relkovićevoj gramatici (*Nova slavonska, i nimačka gramatika*, 1767.) *Ciganin* i *Ciganka* spominju se u poglavlju u kojemu se objašnjava mocijski odnos temeljen na dočetcima *-in* i *-ka*: „Kako bi iz jednoga *substantiva masculini generis* jedan

substantivum feminini generis načiniti mogao [...]”, tj. *Ciganin*, Zigeuner – *Ciganka*, Zigeunerin. Opće osnovno značenje pridjeva *ciganski* potvrđuje se, osim u Mikalje, i u Belostenca i Stullija. Navedene riječi u svojem se osnovnom značenju potvrđuju i u književnim djelima (npr. u Divkovića, Vitezovića, Lastrića, Antuna Dalmatina, Habeldića).

Povezivanje određenih negativnih konotacija uz *Cigane* među rječnicima prvi je put zabilježeno u Habeldićevu i Belostenčevu rječniku: *cigan/ciganin* u značenju 'varalica, lopov, lukavac'. Natuknica *ciganica*, koju donosi Belostenčev rječnik, osim u pravome značenju odnosi se i na karakterne osobine žene koja vara, lupežicu, lukavicu. Spomenuli bismo da se takva značenja u Belostenčevu rječniku ne povezuju uz *Jeđupak/Jeđupka*, koji se kao sinonimi donose samo uz osnovno značenje

Czigan. (D.) Cziganin, jegyupak, egiptianin. *agiptius, ij, agiptiacus, agiptius vagus. vulgò zingarus, ri.*

Calep. vocat fures insignes absque tecto, verùm passim sub tentorijs in trivijs, & extra pagos habitantes, uti videmus.

Prov.

Czigan brunde z-lafmi kúje,
 A pàk sidov ràd tèrguje.

2.

Czigan velik, czigan máli,
 Vízaki szvoga konya hváli.

2. czigan, prekanitel, prevaritel, himbenik, (D. it.) varnik. *Deceptor, oris, vaser, ri, Fallax, subdolos, captiosus, fraudulentus, dolosus.*

Prov.

Neje vère v-cziganinu,
 Nit lepote v-harapinu.

Cziganicza. (D.) jegyupka, t. j. sena iz Egipta. *Ægiptia, a, Ægiptiaca, a. 2. zingara, æ. v. Himbenicza.*

natuknica *Cigan/Ciganica*. Habelić u rječniku ne donosi natuknicu *ciganica*, ali se navedeno pogrdno značenje potvrđuje u njegovu djelu *Pervi otca našega Adama greh* (1674.), npr.: *I vse... nje telo... [su] pipali... tepicum, ciganicum, očivostum kurvum, copernicum ju psujuč.*

U Appendinijevoj slovnici *Grammatica della lingua Illirica* (1808.) potvrđen je primjer *Da(j) zapovijed Ciganinu, istoga će oca ubit.*

Potvrda iz Kristijanovićeve gramatike (*Grammatik der Kroatischen Mundart*, 1837.) također pokazuje da se *ciganin* upotrebljava u prenesenome, pogrdnome značenju: *Siromak človek, gotov cigan – Not läßt sich leicht verführen (infida custos castitatis necessitas)*, tj. nazire se značenje da čovjek u potrebi lako može biti zaveden i ponašati se kao *ciganin*. Zamjetno je da hrvatski primjer nije prijevod pridruženih stranih istovrijednica.

Glagol *ciganiti* u značenju 'varati' donose Belostenčev, Voltićev i Stullijev rječnik; u značenju 'prosjaciti' samo Voltićev rječnik, a u značenju 'skitati se' Stullijev rječnik, a potvrđeno je i u narodnim govorima. Iz književnih djela donosimo primjer iz Vramčeve *Postile* (1586.): *A neki silu beru i tergaju, cigane, čalare i bine, ter vsegdar v boštve i v nevolje živo.*

Izvedenica *ciganija* kao cigansko postupanje, ciganski posao u značenju kakve prijekare i lopovluka potvrđuje se od 17. stoljeća, a rječnička je prvopotvrđenica u Belostenca.

Iz književnih djela donosimo primjere iz Vitezovićeve djela *Priričnik aliti razlike mudrosti cvetje* (1703.): *Laž sada i ciganija skoro da ni zla meštija.* te iz Habelićeva djela *Pervi otca našega Adama greh* (1674.): *Skupost... je... gda gdo na lucko hlepi, želeći krivum pravdum... lažmi ali kum ciganium lucko blago... k sebe prikučiti!*

Društveni stereotip pojednostavnjeno je i katkad uvredljivo mišljenje o nekoj skupini koje često nema opravdanje u stvarnoj situaciji i ne vrijedi za sve pripadnike te skupine. Stoga u komunikaciji treba izbjegavati jezične stereotipe koji se temelje na društvenim stereotipima.

Da su stereotipi i odraz svjetonazora, dobro pokazuje ulomak iz djela Matije Divkovića *Besjede Divkovića svrhu evanđel'ja nedjeljnijeh priko svega godišta* (1616.), u kojemu se iščitava spolni stereotip:

Općenijem načinom žena ima k mužu prijeći i doći. Takojer, ako bi kuda muž pošao, prije ima njega žena slijediti negoli on ženu, zašto je muž gospodar svojoj ženi. U Knjigah od naroda na 3. pog. reče Gospodin Bog Evi: „Biti ćeš pod oblastju muža tvoga i on će tebi gospodostovati.” To jest, svaki muž jest gospodar svojoj ženi, a svaka žena ima biti poslušna svomu mužu kakonoti svomu gospodinu. Akoli se vidi da je korisnije, bolje i napredčanije, može muž g ženi prijeći i s njom stajati i pribivati.